

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June. 2018, PP 67-76

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2018ء، مسلسل شمارہ 5

☆ ڈاکٹر شوکت حیات شیخ

برصغیر وچ فارسی دی ٹورتے پنجابی اتے ایہد اثر

Abstract

This article about the influence and impact of Persian Language on Punjabi. Although the Punjabi language is not much closer to Persian language in many ways but the influence of Persian language and poetry cannot be ignored at any cost. Although Punjabi is a regional language, yet it is not merely a language of speech, but it has also a vast collection of literature which can be compared with any of the world's developed languages. In this language, there is such a great deal of poets that are no less than the poets of international reputation. It is pertinent to mention here that many orientalist and literary critics from Asia & Europe have already analyzed the art and thoughts of the Persian poets and writers. Hundreds of books have been written about their style, theme, thoughts and artistic approach

☆ اسٹنٹ پروفیسر فارسی، گورنمنٹ دیال سنگھ کالج، لاہور

and they are considered among well known personalities at international stage. But Punjabi poets and writers despite having written miraculous verses and books are not even yet famous at international level. Although many of the Punjabi poets and writers are considered among the most famous personalities of Punjabi in Pakistan, most of them are also famous as Sufis and Mystics yet European and Iranian Scholars have yet to pay attention to their sweet poetry and prose. Persian and Punjabi languages have many common features which need to be examined. In this article, there is a research about the influences and impacts of Persian Language on Punjabi which is a basic form of comparative study. It is noteworthy that the research conducted in the field of literature in the present era, comparative study has an unprecedented importance. Persian is the second biggest language of the Islamic world. It has increased the vocabulary of local languages of the subcontinent and has made unusual effects on these languages which are needed to be reviewed. So that, our local literature can internationally be recognized. Our local literature, specially Punjabi

Literature is so rich that it can be introduced in the global literary circles. And one of its path is comparative research.

فارسی آریائی زبان اے۔ ایہدی تاریخ ایران وچ آریاواں دے آون نال ای شروع ہوئی۔ ایہہ زبان وکھو دکھناواں نال پچھانی جاندی رہی، ارتقا دے وکھو دکھ مرحلیاں توں لنگھدیاں موجودہ روپ وٹا گئی تے اسلامی دنیا دی اہم تے وڈی زبان دی حیثیت نال پچھانی گئی۔ برصغیر پاک و ہند وچ ایس زبان دے کردار دی لمی تاریخ اے۔ محمود تفصیلی اپنی کتاب 'روابط ہندو ایران' (ہندوستان تے ایران دے سمبندھ) وچ لکھدے نیں:

”روابط سیاسی و فرهنگی ایران و شبه قاره پاک و هند بسیار قدیم است و تاریخ این روابط به زمانی حتی پیش از آغاز تمدن آریایی در ایران و هند می رسد۔ دانشمندان عقیده دارند که تمدن بسیار قدیمی وادی سند با تمدن باستانی معاصر خود در ایران ارتباط داشته است۔“ (1)

ترجمہ: ایران تے برصغیر پاک و ہند دے سیاسی تے ثقافتی تعلق ڈھیر پرانے نیں۔ ایہناں رابطیاں دی تاریخ ایران تے ہندوستان وچ آریائی تمدن دے مڈھ توں وی پہلے زمانے دی اے۔ سوجھوٹاں دا خیال اے کہ وادی سندھ دی چوکی پرانی تہذیب اپنے دور دی ایرانی باستانی تہذیب دے نال تعلق رکھدی اے۔

ایران دے مشہور نقاد تے مصنف رضا زادہ شفق ہو ری برصغیر دی مڈھلی تہذیب بارے اپنے وچار سانجھے کردیاں لکھدے نیں۔ تاریخ دان بھانویں اوس تہذیب تیک نہیں اپڑ سکے، پر اوس تمدن دے آثار برصغیر تے ایران دے تعلق دی دس پاؤندے نیں۔ ڈاکٹر ظہور الدین احمد ہوراں اپنی کتاب "تاریخ ادب فارسی در پاکستان" (پاکستان وچ فارسی ادب دی تاریخ) ایران تے پاکستان دے تعلق بارے جانکاری اپڑاندیاں لکھدے نیں:

”روابط قدیم ایران و پاکستان (پاکستان کنونی همان سرزمین قدیم به نام دره سند بوده است کہ پس از جدا

شدن از ہندوستان، در 1947م، به این نام خوانده شد۔
 از زمان داریوش بزرگ ہخامنشی (520-486 ق۔م)
 آغاز شدہ است۔ این پادشاہ بزرگ ایرانی کشورهایی
 را کہ فتح کردہ بود، در نقش رستم نوشتہ است۔
 در میان آنها ہیندوس (ہند=سند) گندارا بہ معنای
 درہ کابل و پیشاور و "ث۔ت گوش"، یعنی مناطقی از
 پنجاب دیدہ می شود۔ همچنین بر روی دیوار شرقی
 کاخ آپادانا در تخت جمشید دیدہ می شود کہ
 نمایندگانی از کشورہای مختلف در صفی ایستادہ و
 ہدایای کشورشان را بہ دست گرفتہ اند۔ در میان آنان
 نمایندہ ای از ہندوستان نیز بہ چشم می خورد کہ
 ہدایای خود را در دوسبب بزرگ گذاشتہ و بہ کمک
 چوب خیزران بر دوش کشیدہ است۔" (2)

ترجمہ: ایران تے پاکستان دے پرانے تعلق (پاکستان اوہوای پرانی دھرتی اے جیہداناں درہ سندھ سی
 تے جیہڑی 1947 وچ ہندوستان توں جدا ہون توں بعد ایس ناں دے نال پچھانی جان لگ پئی) داریوش بزرگ ہخامنشی
 دے زمانے توں شروع ہوئے سن۔ ایس ایرانی بادشاہ نے جیہناں ملکاں نوں فتح کیتا سی، اوہناں داناں نقش رستم تے
 لکھوایا سی۔ اوہناں ناواں وچ ہیندوس (ہند-سند) گندھارا مطلب درہ کابل تے پیشاور تے "ث۔ت گوش"، یعنی
 پنجاب دے اک علاقے دے ناں، ویکھے جاسکدے نیں۔ ایسے طراں تخت جمشید وچ آپادانا محل دی مشرقی دیوار تے ویکھا
 جاسکدا اے کہ ون سونے ملکاں دے نمائندے اپنے ہتھاں وچ نذرانے پھڑ کے اک قطار وچ کھڑے نیں۔ اوہناں
 وچوں ہندوستان دا نمائندہ وی دکھائی دیندا اے جیہنے اپنے نذرانیاں نوں دو وڈیاں ٹوکریاں وچ رکھ کے اک ڈنڈے
 دے نال اپنے موڈھے تے لٹکایا ہویا اے۔

بلعمری ہوریں تاریخ دے ایس پنے بارے اپنی کھوجا کری توں پردہ چکدیاں لکھدے نیں:

”در عهدش پزشکان ہندی ہم بہ ایران آمدند۔ بلعمی
نوشتہ است کہ ترجمانان ہندی نیز در دربار
ساسانیان حضور داشتند۔“ (3)

ترجمہ: اس دے دور وچ ہندی طبیب وی ایران آئے سن۔ بلعمی نے لکھیا اے کہ ہندی ترجمان وی ساسانیان
دے دربار وچ حاضر رہندے سن۔

ایران تے برصغیر دے رابطیاں وچ ساسانی دور وچ ڈھیر وادھا ہویا۔ ساسانیان دی حکومت عرباں دے ہتھوں
ختم ہوئی تے ایران اسلامی سرزمین دا حصہ بن گیا۔ ایران وچ اسلامی دور دے مڈھ نوں ایران تے برصغیر دے تعلقات وچ
چو کھے نو یکلے حساب نال ویکھیا جاند اے۔ غزنوی بادشاہاں تے خاص طور تے سلطان محمود غزنوی دے زمانے وچ فارسی
زبان تے ادب برصغیر دی دھرتی تے چھا گیا جدوں صوبہ پنجاب غزنی سلطنت وچ شامل ہویا نہ صرف ایران تے ہندوستان
دے تعلق ہور یکے ہو گئے سگوں فارسی زبان نے وی برصغیر وچ ڈھیر ترقی کیتی۔ لاہور نے فارسی زبان دے وڈے مرکز
وجھوں شہرت پائی۔ جدوں ملتان تے سندھ غزنی سلطنت وچ شامل ہوئے تے اتھے فارسی دا اثر ہور ودھ گیا۔ بعدوں
دلی، غلاماں، خلجی، لودھی تے تیموری بادشاہاں دے دور وچ فارسی دا گڈا ہور چڑھیا۔ نامور شاعر تے ادیب ایران تے
وسطی ایشیا توں برصغیر وچ آن لگے۔ فارسی دی تعلیم ہور ودھ گئی جیہدے بعد فارسی نے برصغیر دی ادبی، ثقافتی تے درباری
زبان دا درجہ حاصل کر لیا۔ صوفیاں تے عارفان نے وی فارسی زبان دے کھلار وچ نو یکلا کردار ادا کیتا۔ صوفیاں وچوں
بہتیاں نے فارسی زبان نوں تبلیغ تے دین دی اشاعت دا گڑھ بنایا۔ ایہناں وچ حضرت علی ہجویری عرف داتا گنج بخش
(1009-1047ء)، حضرت میاں میر (1550-1635ء)، خواجہ معین الدین چشتی اجمیری (1139-1235ء)،
عبدالوہاب عرف سچل سرمست (1739-1829ء)، شیخ فرید الدین مسعود گنج شکر (1173-1266ء)، حضرت بہاء الدین
زکریا ملتانی (1183-1262ء) تے حضرت سلطان باہو (1629-1690ء) دے ناں ذکر جوگ نیں۔ معروف ایرانی
دانشور بہمن یار ہور یں لکھدے نیں:

”ورفتہ رفتہ پاکستان بعد از ایران مہد و مرکز زبان
و ادبیات فارسی شد و حتی زمانی ہم در این زمینه بر

ایران مقدم و رواج شعر و ادب فارسی دران کشور
 بیش از کشور ایران گردید و در چنین زمان بود کہ
 مردمان آن کشور زبان فارسی بہ مشابہ زبان بومی
 تلقی کردند و در محاورات روزانہ بہ سہل و آسانی
 زبان بومی بہ کار بردند و فضلا و علمای آن کشور
 در جمع و تدوین لغات و کنایات و مصطلحات و
 امثال و حکم فارسی ہمت گماشتند و در تہذیب و
 ترتیب قواعد صرف و نحو و بیان و عروض و قافیہ و
 دیگر علوم لفظیہ فارسی و جدوجہدی کہ نظیرش
 حتیٰ درخود ایران ہم دیدہ نمی شد مبذول داشتند“ (4)

ترجمہ: تے ایران توں مگروں ہولی ہولی پاکستان وی فارسی زبان تے ادب دامرکز بن گیا تے فیرا وہ ویلا وی
 آیا جدوں پاکستان فارسی دے شعر تے ادب وچ ایران توں وی اگے ودھ گیا۔ ایہ اوہ زمانہ سی جدوں ایس ملک دے
 لوکاں نے اپنی مقامی زبانوں دے نال فارسی نوں وی اپنایا تے فارسی زبان نوں اپنی گل بات تے وچاروٹا ندرے لئی سوکھیا
 لئی نال ورتدے سن تے ایس ملک دے فاضلاں تے عالماں نے فارسی زبان دیاں لغتاں، کنایاں، اصطلاحاتاں تے مثالاں
 نوں اکٹھا کرن تے چھاپن لئی ہمت بنھ لئی تے فارسی دی صرف تے نحو تے بیان تے عروض تے قافیہ تے دو جے گرامر دے
 علم وچ اچھی کوشش کیتی کہ اوہی مثال ایران دے وچ وی نہیں لہدی۔

ایہدے وچ کوئی شک نہیں جے برصغیر وچ زبانوں، بولیاں تے لہجے بہت زیادہ نیں، ایہناں وچوں اہم ترین
 زبان پنجابی اے۔ ویلے دے نال نال فارسی زبان دے لفظ تے اصطلاحواں مقامی زبانوں وچ شامل ہوندیاں گئیاں۔
 فارسی زبان نے دو جیاں زبانوں وانگ پنجابی زبان تے اپنا ودھیرا اثر پایا۔ فارسی زبان دے ڈھیر شبد تے ترکیباں پنجابی
 زبان وچ شامل ہو گئے۔ مثال دے طور تے:

نماشاں / نماشام (شام دا ویلا)	نیم شام (شام دا ویلا)
کفتاں (رات دا ویلا)	خفتہ (خفتن = سونا)
ڈیگر (عصر دا ویلا)	دیگر (عصر دا ویلا)
بانگ (آواز یا اذان)	بانگ (آواز)
تاق (دروازہ)	اتاق (کرہ)
کاشت (چچ)	قاشق (چچ) ھ
خوشبو	خوشبو
خوشی	خوشی
شبرات	شب برات
دوانا	دیوانہ
تپ / تاپ	تب

فارسی تے پنجابی دونوں زبانوں دا رسم الخط اکوای اے۔ فارسی زبان دے چوکھے سابقے تے لاحقے پنجابی وچ رل گئے جیویں۔ آس وند، رضا وند، دنیا دار، روزے دار، بکار، پھٹکار، اللہ بخش، فیض بخش، بخت بھری، بخت خاتون وغیرہ، انعام الحق جاوید و کھو و کھ شیداں دا عربی توں فارسی تے مگروں فارسی توں پنجابی وچ شامل ہوون بارے لکھدے نیں۔

”عربی کے بہت سے الفاظ فارسی کے ذریعے پنجابی اور سرائیکی زبان میں شامل

ہو گئے جیسے قانون، دفتر، دام، قلم، اکسیر، تریاق، تابوت و کفن وغیرہ۔“ (5)

طارق شاہدستی اپنے تحقیقی مقالے وچ لکھدے نیں۔ مسلمان حاکماں دے دور وچ فارسی، عربی تے اردو غالب زبانوں سن۔ قدرتی طور تے پنجابی نے نویں نویں لفظ اپنی لغت وچ شامل کیے۔ پنجابی دا ہاضمہ بہت چنگا اے۔ ایس لئی ویلے دے نال نال پنجابی زبان و دھدی پھلدی گئی۔ پیٹھ دتے لفظ پنجابی وچوں پچھانے جا سکدے نیں۔ اصلوں ایہہ لفظ فارسی دے نیں:

”شربت، بادام، کرسی، شراب، پنجاب، افیم۔“ (6)

پنجابی شعر تے وی فارسی شاعری نے اپنا اثر کیتا۔ فارسی شاعری دے سبھے روپ جیویں قصیدہ، غزل، مثنوی، رباعی، مرثیہ، ترکیب بند، ترجیع بند وغیرہ پنجابی شاعری وچ عام ویکھے جاسکدے نیں۔ پنجابی دے کافی شاعراں نے نامور فارسی شاعراں دے نمونے نوں اپنایا۔ ایہہ تقلید صرف شعر دے قالب تیک محدود نہیں سی۔ شعری مضمون وی فارسی لغت دے ذریعے پنجابی وچ شامل ہو گئے۔ مثال دے طور تے میاں محمد بخش دی مشہور کتاب سیف الملوک وچ دتے گئے شعراں توں ظاہر اے کہ میاں محمد بخش ہوراں نے حمد تے نعت سید المرسلینؐ دے باب وچ شیخ سعدی دی کتاب بوستان دا منظوم ترجمہ کر چھڈیا اے۔ اجیہاں ہور وی کئی مثالاں سیف الملوک، ایات باہوتے خواجہ غلام فرید دے کلام وچ موجود نیں، لکھدے نیں:

رستا چھوڑ نبی دا ٹریاں، کوئی منزل نہ پگدا
جے لکھ محنت ایویں کریئے کلر کول نہ اگدا (7)

رستا صاف نبی دے پچھے ہور نہ جانو کوئی
اوہو کرے شفاعت ساڈی تاہیں ملسی ڈھوئی (8)

مپن دار سعدی کہ راہ صفا
توان رفت جز برپی مصطفیٰ (9)

(سعدی ایہہ نہ سمجھیں جے صفا داراہ (شفاعت داراہ) محمد مصطفیٰؐ دی پیروی کرن توں بغیر مل جاوے گا)

پنجابی شاعراں نے صرف مطلب تے شعری قالب دے معاملے وچ فارسی توں اثر قبول نہیں کیتا سگوں اوہناں نے شعراں دے وزن تے عروض وچ وی فارسی دی تقلید کیتی تے فارسی دے قافیے تے دو جیاں ادبی صنعتاں توں لا بھ چکی۔ پنجابی دے پرانے شاعراں نے پنجابی دے نال نال فارسی زبان وچ وی شاعری کیتی تے نثری کتاباں لکھیاں۔ پرانے پنجابی ادب وچ ویکھیا جاسکدے اے کہ پنجابی شاعراں نے فارسی زبان دی پیچھاواری وچ مثنویاں، قصے، داستاناں تے جنگ نامے پنجابی دے نال نال فارسی وچ وی لکھے، اوہناں کتاباں تے حاشیے تے تشریحاں وی فارسی وچ لکھیاں۔ طارق شاہدستی اپنے تحقیقی مقالے وچ لکھدے نیں:

”اگرچہ ہاشم شاہ نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دا درباری سمجھیا جانداسی، پراوس نے

فارسی زبان دے بڑے بھاری بھرکم لفظ ورتے، بعضے ویلے اوس دی زبان بناوٹی

جیہی لگدی جیویں کہ تھلے مصرعے وچ اے:

گل تے خار پیدائش اکے، ایس باغ چمن دی دونویں‘ (10)

ایس پنجابی شعر وچ مشکل نال دس لفظ ورتے ہوئے نیں جہناں وچ پنج اصلی معنی دیندے نیں۔ اوہ فارسی نال سبندھ رکھدے نیں۔ گل، خار، پیدائش، باغ تے چمن ایہہ سب لفظ فارسی نال تعلق رکھدے نیں۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہو ریں لکھدے نیں:

”پنجابی میں اکثر فارسی الفاظ کا تلفظ بدل گیا ہے لیکن معنی قریب قریب وہی

رہے جیسا کہ درج ذیل مثالوں سے واضح ہے:

فارسی مع معنی	پنجابی	فارسی مع معنی	پنجابی
آبخورہ: پانی پینے کا برتن	بخورہ	لحاف	لیف
آفتابہ: لوٹا	استادہ	شہبالا	سر بالا
پلید: ناپاک	پلیت	کیسہ: جیب	کھیسہ
خارش	کھاج	شاباش	شاواشے‘ (11)

پنجابی زبان وچ فارسی لفظاں توں مصدر بنائے گئے یعنی آزمان، آزماون، رنجاون، نوازن وغیرہ بہت

سارے محاورے فارسی لفظاں توں بنے جیویں، آہو چشمماں، اسماں تے چڑھاو، امیدواری، بازی جتن، بازی لاو، بازی ہارن، بخت کنارہ کرن، بے در کرن، پیدا کرن، خاک ہوو، فیض بخش، گردغبار، تیرکمان، پشت پناہ، تخت ہزارہ، خویش قبیلہ، وہم گمان، پیر پیغمبر، پیر فقیر، آتش دادریا، زلفاں دے پیچ، لہلاں دے ونجارے، نظر دے تیر، وانگ سیخ کباب وغیرہ۔

سہ ایہہ کہ پنجابی زبان اتے فارسی دے ڈھیر اثرات نیں جہناں دے مطالعے دی چوکی لوڑاے۔ پنجابی دا

علاقائی ادب اینٹانی اے کہ ایس نوں دنیا دے ترقی یافتہ ادباں دے سامنے فخریہ پیش کیتا جاسکدا اے جہدا اک رستہ

پنجابی زبان اتے فارسی دے اثرات دے تحت پنجابی تے فارسی شاعراں تے نثر نگاراں دا موازنہ اے تاں جے علاقائی

ادب نوں بین الاقوامی علمی تے ادبی حلقیاں نوں جانو کروایا جاسکے۔

حوالے

- 1- تفہلی، محمود، روابط ہندو ایران، تہران: 1938ء، ص 57
- 2- احمد، ظہور الدین، تاریخ ادب فارسی در پاکستان، ترجمہ و تفسیر و تدوین شاہد چوہدری، تہران: پڑوشکاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1385ھ-ش، ص 17
- 3- بلعی، علی بن محمد، تاریخ بلعی، تہران: انتشارات برگ، 1311ھ-ش، ص 1099
- 4- رازی، فیروز الدین، فرہنگ نامہ جدید فارسی، لاہور: مقدمہ، 1952ء
- 5- جاوید، انعام الحق، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1977ء، ص 26
- 6- ستی، طارق شاہد، ہسٹری آف پنجابی لٹریچر، سی ایل نارنگ، لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، ص 2
- 7- محمد بخش، میاں ۳ سیف الملوک، مرتبہ اقبال صلاح الدین، لاہور: عزیز پبلشرز، 1984ء، ص 11
- 8- محمد بخش، میاں، سیف الملوک، مرتبہ اقبال صلاح الدین، لاہور: عزیز پبلشرز، 1984ء، ص 11
- 9- سعدی، مصلاح الدین عبد اللہ، کلیات سعدی، بہ اہتمام محمد علی فروغی، انتشارات امیر کبیر، تہران: بوستان، 1367ھ-ش، ص 203
- 10- ستی، طارق شاہد، ہسٹری آف پنجابی لٹریچر، سی ایل نارنگ، لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، ص 5
- 11- جاوید، انعام الحق، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1977ء، ص 36